

SOSYALİST İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ

Dr. Berker YAMAN

GİRİŞ

Dış ticarete klasik veya Neo-Klasik adıyla anılan mukayeseli masraflar teorisi çağdaş iktisat literatüründe halâ geçerliliğini sürdürüyorsa bunun ana nedeni söz konusu teoriye getirilen yeni varsayımlardır (1).

Bilindiği gibi mukayeseli üstünlükler teorisi emeğin değer teorisine dayanmaktadır. Ancak iktisatçılarda emeğin değer teorisinin dış ticaret analizinde kullanılması konusunda şüpheler uyanmıştır. Gerçekten emek değer teorisini savunmak oldukça güçtür. Üretime emek değer teorisini dış ticarete kullanmak güçlükler yaratmaktadır. Kaldığı üretime sadece işgücü bile katılsa emeğin homojen olmaması, farklı kalitede olması gibi nedenlerle emek değer teorisini dış ticarete kullanmak güçlükler yaratabilir. Bu nedenle teoriyi çıkmazdan kurtarmak için bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin J. Viner tam rekabet, uzun devre ve üretim faktörlerinin birbirleriyle ikame edilebilmeleri varsayımları altında, emeğin yanında diğer üretim faktörlerinin modele sokulması halinde de mukayeseli üstünlükler teorisinin geçerli olabileceğini göstermiştir (2). Fakat özellikle G. Haberler'in «Vazgeçme Maliyeti Teorisi», bir ölçüde mukayeseli üstünlükler teorisini tamamlamıştır. Vazgeçme maliyeti teorisine göre işgücünden başka diğer üretim faktörleri modele sokulsa bile ülkeler arasında vazgeçme maliyetleri

- (1) Bu konuda M. Erol İyibozkurt'un «Dış Ticaret ve Ödemeler Bilançosu Teorisi» adlı basılacak olan kitabından yararlanılmıştır.
- (2) Firmalar kârlarını maksimize etmeye çalışacaklarından, uzun devrede, fiyatlar sadece malların üretimi için gerekli işgücü miktarlarıyla orantılı değil fakat diğer üretim faktörlerinin fiyatlarıyla da orantılı olacaktır. Böylece de ithalât ve ihracat bu fiyatlara göre belirlenecektir. Bkz. İyibozkurt, a.g.e.

farklı olduğu takdirde, mukayeseli üstünlükler teorisi emeğin değer teorisine dayanan şeklinde olduğu gibi aynı sonuçları verecektir. Bilindiği gibi vazgeçme maliyeti, bir maldan daha fazla üretmek için diğer bir malın üretiminden ne kadar vazgeçileceği sorunu ile ilgilidir.

Mukayeseli üstünlükler teorisinde klasiklerin kabul ettiği ikinci önemli varsayım ise ülkelerin ürettikleri malların üretim fonksiyonlarının farklı olmasıdır. Ancak malların üretim fonksiyonlarının ülkelerde aynı olduğu kabul edilirse, malların maliyetleri aynı olduğundan ülkeler arasında ihtisaslaşma ve mübadele söz konusu olmayacaktır. Fakat E. Heckscher ve B. Ohlin ülkeler arasında üretim fonksiyonları aynı olsa bile ihtisaslaşma ve mübadelenin olabileceğini açıklamışlardır. Onlara göre mübadeleyi, malların ülkelerdeki üretim fonksiyonları farklılığına bağlı olarak değil de;

1) ülkelerdeki nisbî üretim faktörleri bolluklarının farklı olması,

2) ülkelerdeki malların üretimlerinde kullanılan üretim faktörlerinin farklı oranlarda olmasıyla açıklamak gerekir. Yani, E. Heckscher ve B. Ohlin gibi Neo-Klasik iktisatçılara göre, her ülke nisbî olarak bol ve ucuz olan üretim faktörleri gerektiren malların üretiminde ve ihracatında ihtisaslaşma temayülü gösterir. Gerçekten, Amerikalı iktisatçı K. Hansonn'un aşağıdaki tablosundan ve onun yorumundan, uluslararası işbölümünün söz konusu iktisatçılara göre nasıl ortaya çıktığı daha iyi anlaşılmaktadır (1).

TABLO I

Üretim faktörlerinin nisbî arzları	ÜLKELER		
	A	B	C
Bol	İşgücü	Toprak	Kapital
Normal	Toprak	Kapital	İşgücü
Yetersiz	Kapital	İşgücü	Toprak

Yukarıdaki tablo incelendiğinde A ülkesinde işgücü fazlalığı

(1) K. Hansonn, A. General Theory of the System of Multilateral Trade, Foreign Trade and Finance, New York, 1959, s. 46

olduğu görülmektedir. İşgücü bol olan söz konusu ülkede verimlilik işgücüsüyle sınırlı olduğundan ücretlerinde buna bağlı olarak düşük olması gerekir. Öte yandan yine aynı ülkede verimlilik kapital birikimi ile de sınırlı olacağından ve kapital de yetersiz olduğundan faiz oranı yüksek olmaktadır. O halde söz konusu ülkede, emek yoğun malların üretiminin nisbî olarak daha ucuza, kapital yoğun malların üretiminin ise nisbî olarak daha pahalıya mal olacağı düşünülebilir.

C ülkesi için şartlar farklıdır, bu ülkede kapital bol miktarda bulunmaktadır. Toprak yetersiz, işgücü ise normal düzeydedir. Söz konusu ülkede, endüstri tarafından üretilen mallar, bir başka deyişle üretim büyük ölçüde kapital gerektiriyorsa, nisbî olarak daha ucuzdur. Buna karşılık emek yoğun mallar ve toprağa dayalı üretim nisbî olarak daha pahalı olacaktır.

Yukarıdaki mantığa göre A ülkesinin tütün, pamuk ve şeker gibi emek yoğun ve nisbî olarak az kapital gerektiren malların üretiminde ihtisaslaşacakları söylenebilir. C ülkesine gelince, bu ülke biyokimya, otomatik sanayii vs. gibi kapital gerektiren malların üretiminde ihtisaslaşacaklardır.

Batılı iktisatçılara göre, böylece; A, B ve C ülkelerinde malların nisbî fiyatları arasındaki farklar uluslararası işbölümünü geliştirecektir. Öte yandan her ülke, uluslararası işbölümünün mantığı icabı doğal ve ekonomik kaynaklarını en etkin bir biçimde kullanmış buna bağlı olarak da üretimin toplam miktarı artmış olacaktır. O halde, çağdaş mukayeseli masraflar teorisi, kapitalist dünyanın dış ticaret yoluyla, ülkelerin mevcut ekonomik şartları ve gelişme düzeyleri arasındaki farkların giderilmesine yol açtığı iddiasındadır. Öte yandan mukayeseli masraflar teorisi soruna sadece arz şartları yönünden bakmaktadır. Halbuki talep şartlarını da dikkate almak gerekir (1).

-
- (1) İthalat değeri ihracat değerine eşit ise denge söz konusudur. Bu nedenle mukayeseli masraflar teorisi kendi başına dış ticareti açıklamaya yetmez. Bu teori, temelde, arz şartlarının sadeleştirilmiş bir incelemesinden başka bir şey değildir. Bkz: Abram Froumkine, Theories Modernes des Echanges Economiques Internationaux, Ed. du Progres, Moscou, 1971, s. 30

ULUSLARARASI TİCARET VE MARXİST TEORİ

Değer kuramının uluslararası ticarete işleyici Marx'ın değer kuramının önemli bir yönünü ortaya koymaktadır. Gerçekten, bir ülkede kapitalist üretim ne kadar çok gelişirse ulusal emek verimliliği ve ortalama yoğunluğu uluslararası düzeyi o kadar geçecektir. Bu itibarla, değişik ülkelerde ve aynı çalışma süresi içinde üretilen aynı cinsten malların farklı miktarlarının uluslararası değerleri de farklı olacaktır (1). Sorunu tersine bir mantıkla açıklamaya çalışsak; ürünler değişik ülkelerde farklı çalışma sürelerinde üretildiklerinden uluslararası eşit değerlerden mübadele edilirse de farklı değerlere sahiptir. Daha açık bir deyişle, Marx'ist düşünceye göre, şayet farklı ülkeler arasında mal mübadelesi varsa, bu mallar uluslararası değerlerine göre satılır, ancak söz konusu mübadele aslında farklı ulusal değerler veya aynı şey demek olan farklı çalışma miktarları arasındadır.

Kapalı ekonomi modelinde olduğu gibi, mübadele ülke içinde kaldığı sürece, sektörler arasında verimlilik farkı da olsa kâr ve zarar bir ölçüde denge halindedir. Ancak farklı ülkeler arasındaki mübadelede aynı durum söz konusu değildir. Herhangibir ülkenin üç günlük çalışma süresi bir başka ülkenin bir günlük çalışma süresiyle mübadele edilebilmektedir. Değer kuramı burada köklü değişikliklere uğramıştır, şöyle ki; bir ülke içindeki herhangibir üretim için gerekli $\frac{\text{vasıflı işgücü}}{\text{vasıfsız işgücü}}$ çalışma günleri oranı uluslararası planda da gereklidir (2).

Öte yandan herhangibir malın değeri bir yeni homojen üretim süreci içinde meydana gelmemektedir. Üretimin, uluslararası mübadele, bir başka deyimle uluslararası talep şartlarına göre düzenlenmesi gerekir. Uluslararası pazara getirilen mallar, özel verimlilik ve yoğunluk şartlarının farklı olduğu değişik ülkelerin çeşitli çalışma miktarlarının bir ürünüdür. Bu özel şartlar (uluslararası pazara ge-

(1) Karl Marx, Le Capital, Ed. Sociales, Tome 2, s. 231

(2) Citation de I. Rachmuth de «Theories sur la Plus-Value» de Karl Marx, Ed. Russe, III eme partie, 1961, s. 94, iç. A. Froumkine, a.g.e., s. 46

tirilen malın fizik şartları, belli zevklere hitap edebilmesi v.s. gibi birbirleri üzerine belli bir tesir husule getirebilir ancak bu özel, kendine özgü şartların uluslararası değer oluşumunda yeterli bir ölçü olabileceği söylenemez. Gerçekten uluslararası değer oluşumunda söz konusu olabilecek ölçü, herhangi bir malın üretimindeki yoğunluk ve ortalama verimlilik gibi şartlardır (1). Daha önce de belirtildiği gibi, işte bu nedenle Marx, değer kuramının uluslararası planda köklü değişmelere uğradığını belirtmeye çalışır; «Değişik ülkelerde aynı çalışma süresi içinde üretilen aynı cinsten malların farklı miktarları farklı uluslararası değerlere tekabül eder». O halde, uluslararası planda, bir ülkenin üç günlük çalışma süresi bir başka ülkenin bir günlük çalışma süresiyle mübadele edilmektedir. Ulusal açıdan, değer oluşumu süreci içinde olduğu gibi «kâr ile zararın» uluslararası telafi edilmesi söz konusu değildir.

Bu düşünce, Sovyet iktisatçılarından Bogomolov tarafından da paylaşılmaktadır; «Ekonomik kalkınması ileri düzeyde olan bir ülke, kendisinin daha az bir çalışma miktarıyla bir başka ülkenin daha fazla çalışma miktarını mübadele etmektedir. Bu nokta Marx tarafından belirtildiği gibi, söz konusu ilişki dünya sosyalist sistemleri içinde aynı şekilde geçerliliğini korumaktadır» (2). Gerçekten ekonomik kalkınma düzeyleri daha yüksek olan ülkeler uluslararası işbölümünde mutlak olarak daha avantajlıdırlar. Hele ülkeler arasında emeğin sosyal verimliliğindeki önemli temel farklar giderilemiyorsa, kalkınmış ülkelerin mutlak avantajları giderek artacaktır.

Bütün bu yaklaşımlardan aynı sonuca ulaşılmaktadır; ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyleri arasındaki eşitsizlik, herhangi bir üretim için farklı ülkelere gerçekleştirilen çabaların özdeş mübadelesinde bir güçlük olarak ortaya çıkmaktadır.

G. Kohlmey'in (3), Ricardo'nun «Mukayeseli Masraflar Teorisi»

- (1) I. Rachmuth, Aspects de l'Action de la Loi de la Valeur sur le Plan International, Centre d'Etude de la Planification Socialiste, Selection d'Articles Traduits, Paris, s. 56
- (2) O. Bogomolov, «Problèmes Méthodologiques de la Division Internationale du Travail Socialiste», iç Citation de I. Rachmuth iç. A. Froumkine, a.g.e., s. 48
- (3) Gunther Kohlmey, «La Théorie des Valeurs Internationales de Karl Marx, iç. «Problèmes d'Economie Politique», cahier 5, Berlin, 1962, iç. A. Froumkine, a.g.e., s. 53

Dr. Berker Yaman

nden hareketle, A, B ve C gibi farklı kalkınma düzeyi ve yapıdaki üç ülkeyi içeren basit bir tablosuyla, buraya kadar anlatılanları açıklamaya çalışacağız.

Sayfa 232'de gösterilen basit tabloda, söz konusu ülkelerin aynı birimle (örneğin saat olarak işgücü) ölçülebilir özdeş kullanma değerleri olan k, l ve m gibi üç farklı mal ürettikleri varsayımından hareket edilmiştir.

Tablo II'den de anlaşılacağı gibi; A ülkesinde işgücünün ortalama verimliliği; $t/s = \frac{150}{100} = 1,5$, B ülkesinde işgücünün ortalama verimliliği; $t/s = \frac{150}{90} = 1,66$, C ülkesinde ise işgücünün ortalama verimliliği; $t/s = \frac{150}{110} = 1,36$ dır. Üç ülke için ortalama verimlilik ise; $\frac{1,5 + 1,66 + 1,36}{3} = 1,5$ olmaktadır.

Kohlmey, Ricardo'nun düşüncesinden hareket ederek, ülkelerin onlara daha fazla işgücüne mal olacak üretimi terkederek, tasarruf edecekleri işgücünün, verimliliğin daha yüksek olduğu diğer iki mal üretiminin arttırılmasında kullanacaklarını varsayar. Gerçekten, sonuçta her üç ülkede de verimliliğin arttığı görülmektedir.

Tablo III incelendiğinde; A ülkesinde k malı üretiminden vazgeçilmiş ve varsayıma göre tek üretim faktörü olan emek (işgücü saati), l malının üretimine tahsis edilmiştir. Böylece l malı üretiminde kullanılan işgücü saati 20 birimden 70 birime çıkmış, öte yandan emeğin marjinal verimliliği sabit varsayıldığından 50 olan (Bkz: Tablo II) üretim miktarı aynı verimlilik oranına (l malı üreten sektördeki verimlilik) bağlı olarak 175 tona çıkmıştır.

B ülkesinde ise m malı üretiminden vazgeçilerek sağlanan emek tasarrufu k ve l malı üretimlerinde eşit olarak kullanılmıştır. Yine aynı mantığa bağlı olarak k ve l malları üretimi, işgücü saatinde artış ve onun verimliliği oranında 112,5'er tona çıkmıştır.

C ülkesinde l malı üretiminden vazgeçilmiş, tasarruf edilen

TABLO II

t = ton (üretim miktarı), s = saat

ÜLKELER	MALLAR	k		l		m		toplam	
		t	s	t	s	t	s	t	s
A		50	50	50	20	50	30	150	100
B		50	20	50	20	50	50	150	90
C		50	30	50	50	50	30	150	110
	toplam	150	100	150	90	150	110	450	300

TABLO III

t = ton (üretim miktarı), s = saat

ÜLKELER	MALLAR	k		l		m		toplam	
		t	s	t	s	t	s	t	s
A		—	—	175	70	50	30	225	100
B		112,5	45	112,5	45	—	—	225	90
C		91,3	55	—	—	91,3	55	182,6	110
	toplam	203,8	100	287,5	115	141,3	85	632,6	300

işgücü saati k ve m malları üretimine eşit miktarda tahsis edilerek k ve m malları üretim miktarı, işgücünün verimliliğine bağlı olarak 91,3'er tona çıkmıştır.

Tablo III'den anlaşıldığı gibi, A ülkesinde işgücünün verimliliği; $t/s = \frac{225}{100} = 2,25$, B ülkesinde işgücünün verimliliği; $t/s = \frac{225}{90} = 2,50$, C ülkesinde işgücünün verimliliği ise; $t/h = \frac{182,6}{110} = 1,66$ dır. A, B ve C ülkelerinin ortalama verimlilikleri; $\frac{2,25 + 2,50 + 1,66}{3} = 2,11$ olmaktadır. Böylece, A, B ve C ülkelerinin daha önceki ortalama verimlilikleri ($t/s = 1,5$) aşılmaktadır.

Bu tür bir sonuç hayli düşündürücüdür. Gerçekten, ihtisaslaşmadan önce (Bkz: tablo II), üç ülke arasında en az gelişmiş olan C ülkesinin işgücü verimliliği en gelişmiş B ülkesinin verimliliğinin % 82'sine tekabül etmektedir ($\frac{100 \times 1,36}{1,66} \rightarrow \% 82$). İhtisaslaşmadan sonra ise yine en az gelişmiş C ülkesinin işgücü verimliliği en çok gelişmiş B ülkesinin verimliliğinin ancak % 66'sına tekabül etmektedir ($\frac{1,66 \times 100}{2,5} \rightarrow \% 66$).

Hayli ilginç olan bu durumda, C ülkesinin verimliliği 1,36'dan 1,66'ya çıkmakla beraber, gelişmiş B ülkesindeki artış ihtisaslaşmayla birlikte çok daha hızlı olmaktadır. O halde herhangi bir üretimin daha verimli olan bir başka üretim lehine terk edilmesi, bir başka deyimle kaynakların daha üretken sektörlerle tahsis edilmesi, ülkelerin gelişme düzeyleri arasındaki farkın azaldığı anlamına gelmemektedir. Uluslararası herhangi bir işbölümü, farklı ülkelerin gelişme düzeylerinde eşitliğe yol açmadığına göre, sorun; uluslararası işbölümüyle ülkeler arasında verimlilik farkının artıp artmadığının bilinmesidir.

A ve B ülkeleri gibi iki ülke örneği ele alalım ve A ülkesinde en az avantajlı 1'nolu üretim dalı terkedilip, kaynakların, verimliliği daha yüksek olan 2'nolu üretim dalına tahsis edildiğini varsayalım.

Sosyalist İktisadi Düşüncede

Bu durumda terkedilen üretim dalında verimlilik ne kadar düşük ise söz konusu ülkede toplam verimlilik o kadar hızlı artar.

TABLO IV

	A ülkesi	B ülkesi
Terkedilen 1 nolu üretim dalının toplam verimlilik içindeki %'si	%15	%50
Kaynakların tahsis edileceği 2 nolu üretim dalının toplam verimlilik içindeki % si	%60	%60
1 ve 2 nolu üretim dalı verimlilikleri % si arasındaki fark	%45	%10
Ülke içinde toplam verimlilikte meydana gelen artış	Hızlı artış	Yavaş artış

Tablo IV'de görüldüğü gibi, A ülkesinde verimlilik % si çok düşük olan 1 nolu üretim dalı terkedildiğinde, toplam verimlilik artışı B ülkesine oranla daha yüksek olacaktır. Ancak ülkeler arasında mübadele söz konusu olunca, A ve B ülkelerinin ortalama verimlilik oranları arasındaki fark, söz konusu ülkelerde terkedilen üretim dallarının toplam verimlilik oranı içindeki verimlilik % si oranına bağlı olarak artar veya eksilir.

Örnekle açıklarsak; A ülkesinde, üretim dalları içinden terkedilecek en az verimli üretim dalının toplam verimlilik içindeki payı %10, B ülkesinde ise üretim dalları içinden terkedilecek en az verimli üretim dalının toplam verimlilik içindeki payının %25 olduğunu varsayalım. A ve B ülkelerinde en az verimli üretim dalları terkedildiğinde, B ülkesindeki toplam verimlilik A ülkesine oranla daha hızlı artmış olacaktır (1) O halde, **ülkeler arasında mü-**

- (1) Sosyal faydayı dikkate almazsak, gerçekten, gelişmiş olsun az gelişmiş olsun bütün ülkelerde, verimliliği düşük olan üretim dalları veya firmalar için alınan teşvik tedbirlerinin söz konusu ülkelerin toplam verimliliğinde bir artışa yol açmadığı bilinmektedir.

badele söz konusu olunca, terkedilen sektörün yüksek verimliliği o ülkenin toplam verimliliğini arttırmaktadır. Öte yandan, terkedilen sektörün düşük verimliliği diğer ülkede toplam verimlilikte azalmaya sebep olmaktadır.

Buraya kadar açıklamaya çalışılan ilişkileri formül yardımıyla gösterirsek;

$$\frac{\Delta P}{P} = \frac{(P_1 - p_n) h_n}{h_1 + h_2 \dots h_n}$$

burada;

P, ülkelere göre ortalama verimlilik

p, üretim dalında ortalama verimlilik

1, 2, ...n, işgücü verimliliğinde azalma sırasına göre üretim dalları

h, üretim dalına göre işgücü miktarı.

Kohlmeý'in A, B ve C gibi üç ülke örneğine ihtisaslaşmadan önce ve sonra bu formülü uygularsak, B ülkesinde işgücünün ortalama verimliliğinin %50 arttığı (t/s = 1,66 dan t/s = 2,50'ye) ve en az gelişmiş C ülkesinde ise bu artışın ancak %22 olduğu (t/s = 1,36 dan t/s = 1,66'ya) görülmektedir. O halde, iki ülke arasındaki fark gelişmiş B ülkesi lehine artış göstermiştir.

Farklı gelişme düzeyleri olan ülkeler arasındaki açığın azaltılması isteniyorsa, ülkelerin ürettikleri mevcut malların verimliliğinden daha yüksek verimlilikte yeni üretim dallarının yaratılması ve bunlar üzerinde ihtisaslaşmaya gidilmesi gerektiği söylenebilir. Bu durumda, mevcut şartlara artık bağlı kalmayan en gelişmiş B ülkesi örneğini ele alırsak, B ülkesi mümkün olacağı ölçüde en gelişmiş tekniği kullanabilecektir.

Görüldüğü gibi Marxist ve sosyalist iktisatçılarca uluslararası işbölümünün ele alınışı, bir ölçüde kapitalist sistemin bu konuyla

Sosyalist İktisadi Düşünce

İlgili kuramlarına bir tepki şeklinde olmaktadır. Sonuç olarak, Marxist ve sosyalist iktisatçıların, mevcut ihtisaslaşmaya bağlı olarak «Mukayeseli Masraflar Teorisinin» uygulanmasıyla ülkeler arasındaki ekonomik gelişme düzeyleri farkının azaltılamayacağı görüşünde oldukları ortaya çıkmaktadır.